

H.C. Andersens eventyr til debat

Anne Klara Bom

Temaerne i H.C. Andersens eventyr appellerer til mennesker på tværs af grænser, alder og kultur. Grunden til, at disse temaer har vist sig at være bæredygtige på tværs af tid og grænser er måske, at H.C. Andersen gennem sine eventyr aldrig klart viser, hvad han finder rigtigt og forkert, vigtigt og uvigtigt. Der er ikke en tydelig stemme, som fortæller os, hvordan vi bør handle, eller hvordan det vil gå os, hvis vi ikke gør det. Andersen moraliserer altså ikke i sine eventyr. Fordi den autoritære og anvisende stemme ikke er der, forholder eventyrene sig åbent og diskuterende til normer, dyder, holdninger, karaktertræk og adfærd. Hyppigt forekommende temaer lægger derfor op til, at vi som læsere bringer os selv og vores eget verdens-, menneske- og livssyn i spil, når vi reflekterer over dem og diskuterer dem med hinanden.

I dette essay vil jeg koncentrere mig om tre eksempler på temaer i H.C. Andersens eventyr, der egner sig som afsæt for aktuelle diskussioner af, hvad vi lige nu finder vigtigt og rigtigt i verden og hvorfor. Det må understreges, at temaer og de forskellige forslag diskussionsemner udelukkende er forslag, og at listen bestemt ikke skal forstås som udtømmende. Det er nemlig ikke særlig nemt at præsentere H.C. Andersens univers på en enkel måde, som Jacob Bøggild og jeg også kommer ind på i essayet om H.C. Andersens univers. Når eventyrene bruges som afsæt for diskussioner om vores værdier og overbevisninger, gør det komplekse sig gældende, fordi de manglende moraler i bl.a. eventyrene gør, at de er flertydige og sammensatte, fulde af paradokser og groteske skæbner. Hvis man vil forsøge at nærme sig noget andersensk, er det derfor nødvendigt at fremhæve det flertydige og paradoksale – det ambivalente – i stedet for at prøve at udpege nogle absolutte og uforanderlige meninger og mål med H.C. Andersens eventyr.

De tre valgte temaer er: det grænseoverskridende, det (u)mulige og det fælles. Hvert af de tre temaer dukker op på forskellig vis og i varierende grad i mange af eventyrene.

Det grænseoverskridende

Det grænseoverskridende dukker op adskillige steder i H.C. Andersens forfatterskab, både i formmæssig forstand og i overført betydning. Overskridelser af grænser lægger op til diskussioner af, hvem der er plads til inden for hvilke afgrænsede områder, og hvorvidt det er vigtigt selv at overskride grænser, både de fysiske, de mentale og de etisk-normative.

Når H.C. Andersen eksperimenterer med formmæssige overskridelser af grænser i sine eventyr, kan det for eksempel komme til udtryk ved, at han ofrer den klassiske hjemme-

ude-hjem-model på bekostning af en mindre gennemskuelig model, der sjældent er præget af lykkelige slutninger. Hovedpersonernes færd bliver hermed mere uforudsigelig, og det er ofte uklart, om de forskellige former for grænseoverskridelse, der finder sted, er af det gode eller det onde. Et eksempel er ”Den standhaftige Tinsoldat” (1838), hvor soldaten lige når at opdage sin store kærlighed til den lille papirdanserinde, før skæbnen (eller hvad det nu er for en kraft) hiver ham væk fra alt det, han kender, og ud ad vinduet til en fjendtlig verden, som han på mirakuløs vis reddes fra. Lige så forunderligt er det, at soldaten rent faktisk igen havner ”hjemme”, hvor han startede, men tilsyneladende kun for at blive smidt ind i ilden til sidst. Soldaten rejser godt nok ud, men har ingen kontrol over hverken afgang eller rejsens indhold, og han synes aldrig rigtig at ankomme nogen steder, før han er tilbage igen. Og da han endelig kommer hjem, bliver det hans endeligt.

Så kunne man måske tro, at H.C. Andersens eventyr formidler budskaber om, at man bare skal blive ved sin læst. Men nej. Flere eventyr rummer eksempler på, at lykkelige slutninger findes, når grænserne mellem kendte og ukendte verdner overskrides. Se bare på ”Den grimme Ælling” (1844), hvor selve mobiliteten er afgørende for, at ællingen finder ud af, hvem den er. Fordi der ingen klare moraler er i eventyrene, lægger de op til diskussioner, der kan dreje sig om, hvad der ligger til grund for de livsvalg, vi som moderne mennesker træffer i dag: Synes vi, det er vigtigst at blive i det, vi allerede kender, eller handler livet for os om at bryde grænser og bevæge os derud, hvor vi ikke ved, om vi kan bunde?

I overført betydning er H.C. Andersen grænseoverskridende, fordi mange af hans eventyr (ud over at præsentere pointer og karakterer, der appellerer til mennesker på tværs af både nationaliteter og kulturelle værdisæt) aktualiserer (im-)mobilitet på tværs af sociale klasser og andre hierarkier (se også essayet ”H.C. Andersen og etikken”). I stedet for at formidle tanker om, at mennesker befinder sig bedst i deres respektive samfundsklasser, kan flere af Andersens eventyr læses som opfordringer til både ytringsfrihed og flerstemmighed, og dermed også som kritik af ulighed. Alt og alle gives retten til at tale, og den reelle magt er i H.C. Andersens univers ganske ofte hos dem, der ikke har den på papiret. Hovedpersonen i ”Den lille Pige med Svovlstikkerne” (1846) er for eksempel afmægtig, men historien er en historie om magt og konsekvenserne af den. Ved at fortælle pigens barske historie gives hun en stemme, der minder læseren om, at ikke alle sad og fejrede nytårets glæder i deres varme stuer på netop denne aften. I ”Keiserens nye Klæder” (1837) kan de magtfulde mænd slet ikke se, hvor afmægtige de selv er, og at den egentlige magt og indflydelse i stedet er placeret hos det lille barn, der siger, hvad det ser, uden om samfundets filtre og idealer.

I dag omtales evnen til at krydse sociale hierarkier og klasser indimellem som ”mønsterbrud”, og i Danmark er ordet ofte positivt ladet, når det for eksempel anvendes i debatter om, hvordan samfundet bedst kan understøtte de mennesker, der viser evner og kompetencer til at stige i graderne på den ene eller den anden måde. Sådanne debatter

afspejler på den ene side politiske ønsker om, at der ideelt set skal være lige muligheder for alle uafhængigt af sociale lag, men på den anden side aktualiserer de også spørgsmålet om, hvorvidt det altid skal betragtes som det bedste – eller det optimale – at bevæge sig fremad og opad. Mange af H.C. Andersens eventyr og historier rummer groteske eksempler på konsekvenserne af at forlade sin kendte verden. Det ser vi i ”Den lille Havfrue” (1837), hvor havfruen må ofre meget for at komme til den verden, hun længes efter, og hvor hun alligevel ikke lykkes med at realisere sig selv, som hun havde håbet. ”Grantræet” (1845) skæres i bogstavelig forstand over og genfinder aldrig sin oprindelige identitet i de andre verdener, det kommer til. Også ”Dryaden” (1868) synes uløseligt forbundet med sit træ, og løsrivelsen fra det formidler det mørke budskab om, at hvis man bryder med det, der er lagt til rette for én, kan det have personlig tragedie som konsekvens. Både havfruen, grantræet og dryaden minder læserne om, at når man bryder med noget, vender man også ryggen til noget. Og selv om man tager fysisk afsked med sit ”hjem”, kan det være svært at gøre det følelsesmæssigt. I ”Klods-Hans” (1855) synes den modsatte pointe imidlertid at træde frem: Her bryder hovedpersonen med sit bagland, trodser alle fordomme og finder sin rette plads i verden med prinsessen og det halve kongerige.

Om det er rigtigt eller forkert, godt eller dårligt, at overskride sociale grænser og afgrænsninger er altså op til den, der læser eller lytter til historierne. Man finder ikke endelige svar i H.C. Andersens eventyr, og netop derfor er det oplagt at tage afsæt i dem, når vi i en moderne verden som vores debatterer mangfoldighedens muligheder og udfordringer: Hvem tildeler vi magt? På bekostning af hvem? Hvilken magt har det enkelte menneske? Hvordan håndteres magten på gode og mindre gode måder? Hvordan er magten på én gang afgørende for og en trussel mod de måder, mennesker kan – og måske bør – leve i nærheden af hinanden på?

Eventyr til brug i diskussioner om overskridelser af grænser

- ”Den lille Havfrue” (1837)
- ”Den standhaftige Tinsoldat” (1838)
- ”Keiserens nye Klæder” (1837)
- ”Hjertesorg” (1853)
- ”Den lille Pige med Svovlstikkerne” (1846)
- ”Dryaden” (1868)

Det (u)mulige

Det er en fantastisk verden, der åbner sig i og med H.C. Andersens historier: Her synes alt at være muligt, hvis man bare kan forestille sig det, og det gælder både for mennesker, dyr og ting: Der er umiddelbart ikke noget eller nogen i eventyrene, der i udgangspunktet har stærkere eller vigtigere stemmer end noget andet eller nogen anden. Det ses særlig tydeligt i de eventyr og historier, hvor ting, der ellers aldrig rigtig bliver hørt, udstyres med stemmer og tanker. Når dyr og ting i Andersens univers har menneskelige egenskaber, er de ofte, som Jacob Bøggild og jeg også nævner i essayet ”H.C. Andersens univers”, af en noget tvivlsom karakter. En hyppigt forekommende egenskab hos denne kategori af hovedpersoner er snæversyn, som det ses i ”Hyrdinden og Skorsteensfejeren” (1845), hvor hovedpersonerne godt nok viser en form for mod, da de flygter fra deres kendte verden, men så snart de ser en anden verden, der ikke er deres, beslutter de sig for at flygte tilbage til det velkendte, og de ”holdt af hinanden til de gik i Stykker.” H.C. Andersen giver her læseren en plads på første parket i figurenes historie, og herfra kan den enkelte så overveje, om de to hovedpersoners ræsonnementer giver mening. Det er i den forbindelse bemærkelsesværdigt, at figurenes tanker om deres muligheder i livet ofte er uløseligt forbundet med de verdener, de lever i.

Det gør sig også gældende i eventyret ”Den lykkelige Familie” (1848), hvor to gamle snegle har sammenstykket deres egne forestillinger om det mest meningsfulde mål i livet: Vejen til lykken går via herregårdens gryde, hvor man bliver kogt og lagt på et sølvfad. Sneglene har ikke fantasi til at forestille sig, hvad der kan ske efter det, så deres forestillinger stopper ved sølvfadet. Fordi sneglene ikke kan se så langt – hverken i bogstavelig forstand eller i overført betydning – er de overbeviste om, at de er ”Herskabet i Verden”, og at der ikke eksisterer noget uden for den verden, de kender. Enhver læser vil nok have en fornemmelse af, at det ikke er helt korrekt, at sneglens lille område under skræppebladene er det eneste, der findes. Og mange af os kan nok også lægge det sidste til i forestillingen om, hvad der mon sker, når snegle bliver kogt og lagt på et sølvfad. Hvad læseren her skal tænke, gives der ingen anvisninger på, for eventyret starter og slutter under skræppebladene i sneglens verden, og her ændres livs- og verdenssyn ikke, tværtimod. Sneglene kan ikke tænke sig til, hvad der er muligt, og derfor er det ikke muligt.

I ”Theepotten” (1864) får læseren også mulighed for at følge med i, hvordan pottens forestillingsevner begrænser dens verden, men i den ellers korte historie bliver det også muligt at betragte tepottens mobilitet og udvidelse af sit syn på både sig selv og verden. Tepotten starter, som sneglene, med at være overbevist om, at den er verdens centrum: Dronningen på tebordet. Men da den tabes på gulvet og må kasseres, bliver den tvunget til at udvide sin horisont. Resten af historien er en gengivelse af, hvordan tepotten senere fortalte sin livshistorie, så igen er læseren inviteret helt tæt på en figur uden forstyrrende kommentarer fra en fortæller. I tilbageblik har tepotten skabt sin historie om, hvordan den

bevægede sig fra at være ”måløs” til netop i målløsheden at finde vejen til et bedre liv: ”(...) man er Et og bliver et ganske Andet,” som den selv formulerer det.

Også her synes eventyrene at invitere til åbne diskussioner om vores opfattelser af og meninger om menneskers muligheder i livet: Hvis alt er muligt, når bare man kan tænke det, er det så også altid fornuftigt at udnytte det? Hvordan skal vi begrænse os selv, når vi tager store livsvalg? Og skal vi det? Er alt lige muligt for alle? Og hvordan spiller vores plads i verden en rolle for vores muligheder? Atter ses det altså, at man ikke kan udpege grundlæggende fundamentale livsværdier i H.C. Andersens eventyr. Muligheder rummer altid paradokser, og medaljen viser sig ofte at have en noget mudret bagside.

Eventyr til brug i diskussioner om menneskers muligheder og begrænsninger

- ”Hyrdinden og Skorsteensfeieren” (1845)
- ”Kjærestefolkene” (1844)
- ”Sneemanden” (1861)
- ”Grantræet” (1845)
- ”Den standhaftige Tinsoldat” (1838)
- ”Theepotten” (1864)
- ”Den lykkelige Familie” (1848)

Det fælles

Fællesskaber er på forskellige måder et gennemgående tema i flere af H.C. Andersens eventyr og historier. Men heller ikke i dette tilfælde tegnes et entydigt billede af, om fællesskaber er gode eller dårlige. Tværtimod er ambivalensen også her en uundværlig følgesvend.

Det er et gennemgående træk i mange af eventyrene, at alt og alle har brug for fællesskab. Ingen og intet er nok i sig selv. Men samtidig skildrer Andersen også, hvordan vejene ind i og ud af fællesskaber kan synes umulige. For eksempel møder ællingen i ”Den grimme Ælling” det ene lukkede fællesskab efter det andet i sin søgen efter identitet, og da den havner hos den gamle kone, får den direkte at vide af hendes høne og kat, at den må forandre sig over evne, hvis den vil høre til: Den skal lægge æg eller spinde – to egenskaber, som den ikke har og aldrig kan få.

Ensomheden uden for fællesskabet er således ofte skildret i H.C. Andersens forfatterskab, men også ensomheden inden for fællesskabets rammer skildres, for eksempel når ting og mennesker længes væk fra deres kendte verdener, fordi de vil noget andet, større og mere. Her er havfruen igen et oplagt eksempel, men også i ”Tommelise” (1835) skildres ensomheden i fællesskaber. Tommelise tror fuldt og fast på, at hun nok skal finde sit

fællesskab og dermed sit rette sted, men hun støder hele tiden ind i fællesskaber, der mener, at hun hører til hos dem, og som vil fange hende og holde hende fast, fordi de ser hendes potentiale til at passe ind netop der, hvor de ønsker. Det tvinger Tommelise til igen og igen at tage stilling til, hvorfor hun ikke synes, at hun passer ind i de fællesskaber, der tilbyder sig. Og det gør det nødvendigt for hende flere gange at bryde ud af fællesskaberne.

”Tommelise” er et blandt flere eksempler på, at når fællesskabers betydning aktualiseres i H.C. Andersens eventyr, ledsages temaet ofte af perspektiver, der drejer sig om ”den andens” blik og indflydelse på hovedpersonerne og deres livsvilkår. Som Tommelise må også grantræet forholde sig til det, både da fuglene advarer træet om at længes for meget efter at blive revet op med rod, og da både rotter, mus og børn mister interessen for det i de nye verdener, det placeres i. Den lille pige i ”Hjertesorg” (1853) dømmes også ude af fællesskabet omkring moppens grav, fordi hun ikke har midler til at skaffe den altafgørende knap, der kan lukke hende inden for murene. Og Karen i ”De røde Skoe” (1845), der ellers er så overbevist om, at hendes lykke vil være gjort, hvis blot hun har sine sko, må på barsk vis indse, at nogle livsbeslutninger kan være så alvorlige, at de fører til eksklusion af de fællesskaber, man ellers synes at tilhøre.

De forskellige fremstillinger af fællesskaber i H.C. Andersens eventyr kan give anledning til diskussioner om, hvilke betydninger og funktioner vi tillægger vores og andres fællesskaber? Hvorfor ser vi bestemte fællesskaber som mere værdifulde end andre? Hvem repræsenterer ”den anden” i de fællesskaber, vi betragter os selv som en del af?

Eventyr som afsæt for diskussioner om fællesskabers betydning

- ”Grantræet” (1845)
- ”Den grimme Ælling” (1844)
- ”De røde Skoe” (1845)
- ”Theepotten” (1864)
- ”Den lille Havfrue” (1837)
- ”Tommelise” (1835)
- ”Keiserens nye Klæder” (1837)
- ”Hjertesorg” (1853)

Jeg har her rundet tre temaer i H.C. Andersens eventyr, der kan bruges som afsæt for diskussioner om aktuelle og forskellige livs-, verdens- og menneskesyn: det grænseoverskridende, det (u)mulige og det fælles. Det er os i H.C. Andersens eftertid, der har ansvaret for at sikre, at Andersen ikke bliver en statisk, fastfrosset figur i vores forståelse og

læsning af ham, men at han og hans eventyr hele tiden bevæger sig med os, så han fortsat kan fungere som et dynamisk ikon på tværs af grænser, aldre og værdigrundlag.

H.C. Andersen gør os gennem sin kunst opmærksom på, at vi er overladt til at diskutere menneskelivets vilkår og de valg, hver af os skal træffe flere gange i livet. I dag, hvor vi lever i en moderne verden uden absolutte svar, må vi aldrig holde op med at være nysgerrige, med at undre os og med at spørge. Fordi eventyrene hverken leverer svar eller anvisninger, er de langt fra stivnet i deres samtid, og derfor kan de i dag netop bruges til at stille spørgsmål. Når vi spejler os i H.C. Andersen, vil spejlbilledet fortælle historier både om eventyrene, der altid kan tildeles nye betydninger og funktioner, og om os, der ser i spejlet: For måderne, vi ser og bruger H.C. Andersen på, afgøres af, hvordan vi ser verden, livet og særligt menneskers rolle heri. Og den slags overbevisninger skal man aldrig holde op med at diskutere og undre sig over.